

DANIEL BIAŁECKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Daniel.Bialecki@ipn.gov.pl

ORCID: orcid.org/0000-0003-3694-7549

PERCEPCJA DUCHOWIEŃSTWA KATOLICKIEGO JAKO GRUPY ZAWODOWEJ W ŚWIETLE MATERIAŁÓW OPERACYJNYCH I SZKOLENIOWYCH SB Z LAT 1963–1989

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2023.002>

Streszczenie

Perymetrem mechanizmów ingerencji przez Służbę Bezpieczeństwa w autentyczność percepcji duchowieństwa są socjotechniczne zabiegi przy manipulacji techniką operacyjną. Z problemem kreowania wizerunku przychodzi mierzyć się na niwie narracji historycznej w obrębie aspektu operacyjnej inwigilacji kapłana, która relatywizuje jego społeczną rolę, jaką ma do spełnienia w realiach PRL. Zjawisko to odcisnęło swoje piętno, erodujące ład systemu ustrojowego, jak też konsolidujące siły mu przeciwne w czasach kryzysów władzy. Formuła analitycznej kompilacji ma na celu określenie etykiet przypisanych duchownym z użyciem schematu rozpracowywania przy rozwijaniu rudymentów pracy funkcjonariuszy SB. Upatrywanie czynników destabilizacji społecznej wśród księży warunkowało epatowanie propagandą „tropienia wroga”. Zestawiane przez autora studium przypadków stanowi propozycję interpretacyjną dla hermeneutyki źródeł. Badanie zabezpieczenia operacyjnego księży weryfikują odsłaniane instrukcje aparatu represji.

Słowa kluczowe: teczki ewidencji operacyjnej, kartoteka księży katolickich, funkcjonariusze SB, propaganda antyklerykalna, figurant, technika operacyjna, obraz kapłana

PERCEPTION OF THE CATHOLIC CLERGY AS A PROFESSIONAL GROUP IN THE LIGHT OF OPERATIONAL AND TRAINING MATERIALS OF THE POLISH SECURITY SERVICE (1963–1989)

Abstract

The perimeter of the mechanisms of interference by the Polish People's Republic security service in the authenticity of the perception of the clergy are socio-technical manipulations of operational techniques. The problem of image creation has to be dealt with in the field of historical narration within the aspect of operational surveillance of the individual priest, which relativises his social role to be fulfilled in the realities of the former Polish state. This phenomenon left its mark, eroding the order of the political system, as well as consolidating the forces opposing it in times of crises of power. The formula of the analytical compilation is aimed at defining the labels ascribed to the clergy with the use of a scheme of dissection while developing the rudiments of the work of the security service officers. The identification of the factors of social destabilisation among priests was conditioned by the propaganda of 'tracking down the enemy'. The case studies compiled by the author constitute an interpretative proposal for the hermeneutics of sources. The study of the operational security of priests verifies the uncovered instructions of the apparatus of repression.

Keywords: operational records, Catholic clergy files, social security officers, anticlerical propaganda, figurehead, operational techniques, social perception of priests

Badając sferę postrzegania wizerunku kapłana osadzonego w realiach epoki z perspektywy jego systemowego represjonowania warto wziąć pod uwagę motywy, jakie towarzyszyły kreacji tej narracji o nim, jak również uwarunkowania faktograficzne z perspektywy historycznej cezur czasowych, przyjętych dla badanego zagadnienia. Ponadto kluczowe do zobrazowania badania problemowego będzie ujęcie metodologiczne i ukazanie wszelkich czynników determinujących przebieg całości zmian, jakie na przestrzeni omawianego okresu wystąpiły.

Stałą praktyką do sprawdzenia lojalności zatrudnianych w SB funkcjonariuszy była często pojawiająca się ocena w treści raportu z przeprowadzonego wywiadu na ich temat. Materiał zamieszczony w aktach personalnych, nierzadko miał

puentę: „Do Polski Ludowej i obecnych przemian społecznych wykazywał pozytywne ustosunkowanie. Z klerem powiązań nie miał. Do kleru ustosunkowany przeciętnie”¹. Miarą tej weryfikacji ustalano czyjąś przydatność, jako funkcjonariusza resortu.

Tło dla wykształcenia się mechanizmów kontroli stanu kapłańskiego w nieodległym czasie wyznaczają istotne tu zależności wpływające na percepcję SB. Pierwszą była reorganizacja jej struktur w ramach MSW i sformowanie 9 czerwca 1962 roku Departamentu IV, odpowiedzialnego *stricte* za pion kościelny w strukturach bezpieczeństwa. Zaostrzono wtedy też dotychczasowy model wedle kontynuowania strategii obliczonej na podział duchownych i erozję ich środowisk od środka. Od teraz walkę tę wypowiedziano duchowieństwu, jako całości po linii „wrogiego elementu antysocjalistycznego”, jak ujmowano to w propagandowej nowomowie, oddającej niewątpliwie wpływy retoryki dialektyczno-materialistycznej. Na uwagę zasługuje wystąpienie pewnej koincydencji, otóż kilka miesięcy później, 11 października 1962 roku pracę nad reformą Kościoła rozpoczyna Sobór Watykański II i z tego też faktu mogła wynikać chęć przygotowania się na nowe rozdzanie wobec najgroźniejszego przeciwnika SB, czyli „wojującego kleru”².

Uporządkowanie systemowych narzędzi neutralizacji księży poczynszy od 6 lipca 1963 roku zapewniło ujednoczenie formularzy z akt, wprowadzone *Zarządzeniem nr 00114/63* i powzięta przez dyrektora Departamentu IV MSW *Instrukcja nr 002/63*. Odtąd w ramach opracowania prowadzono teczki ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) i teczki ewidencji operacyjnej na parafię (TEOP), w dużej mierze dotąd wybrakowane. Dodatkowo w jednostce odpowiedzialnej za archiwizację materiałów z toku pracy operacyjnej funkcjonariuszy, czyli w Biurze „C” MSW, rejestrowana była w oparciu o wyciąg danych z teczek, kompletnie zachowana kartoteka księży katolickich według wzoru karty EOK-6/63, zawierająca informacje z przebiegu ich działalności duszpasterskiej. Część materiałów istotnych dla zobrazowania postaw kapłanów katolickich kryją materiały spraw operacyjnych inicjowanych kartą E-15, ewentualnie akta agentury – TW, uwikłanej donoszeniem na środowiska kapłańskie, którą pozyskiwano w otoczeniu figuranta³.

¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 1956–1990 [dalej: MSW], *Akta personalne funkcjonariusza SB: Gwiazda Kazimierz, sygn. IPN BU 011137/131, k. 16, 23*.

² Operacyjna egzemplifikacja pojęcia „kler” zaczerpnięta z frazeologii nowomowy komunistycznej propagandy. D. Misiejuk, *Sobór Watykański II oczami funkcjonariuszy MSW PRL*, w: *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, red. W. Kucharski i in., Warszawa 2017, s. 46–47.

³ *Zarządzenie nr 00114/63 ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego*, w: *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, red. Komaniecka-Lyp M., Kraków 2017, s. 482.

Każda teczka przechodziła procedurę rejestracyjną, związaną z nadaniem jej numeru przez terenową jednostkę rejestrującą w województwie, czyli Wydział „C”. Założenie teczki odbywało się przy pomocy formularza EOK–5/63, czyli *Kwestionariusza personalnego kleru świeckiego i zakonnego*. Druk ten opracowywano na bazie danych pozyskanych w drodze pozaoperacyjnej, a po jego sporządzeniu referent sprawy wpinał go do teczki i sukcesywnie uzupełniał o kolejne w spisie zwanym arkuszem kronikarskim. Poza tym niejednokrotnie TEOK zawierał wszelkie notatki, ankiety, donosy, czy zwykłą aktywność typu wniosek o dowód, karty sprawdzeniowe, korespondencję urzędową lub prywatną. Odnotowywano także dane o stanie zdrowia i wykaz kontaktów z dotarciem do figuranta. Kompletny egzemplarz źródłowy takich materiałów jest niezwykle cennym przedmiotem badań naukowych. Jego unikalność przejawia się w tym, że wiele teczek wybrakowano, bądź zniszczono, a tylko część ocalała z worów ewakuacyjnych⁴.

Proces gromadzenia informacji wymagał od SB szerokiego wachlarza metod operacyjnych. Do wstępnej analizy przez funkcjonariuszy bezpieki posłużył materiał zebrany z terenu kontroli specjalnej. Służbowe sprawdzenia w ramach klasycznych form selekcji informacji realizowano w jednostce archiwalnej, zaś dla ich dopełnienia posiłkowano się użyciem wiedzy zaczerpniętej z rad pionów pomocniczych odpowiedzialnych za śledzenie („B”), perlustrację korespondencji („W”) oraz technikę operacyjną („T”) w gestii, której leżało tworzenie zaplecza technicznego dla dwóch wcześniejszych komórek w zakresie zaopatrzenia w narzędzia do realizowania zadań z wykorzystaniem danych pochodzących z podsłuchu pokojowego (PP), telefonicznego (PT), a nawet podglądu dokumentowanego fotograficznie (PDF), na bazie których powstawał raport okresowy ze zrealizowanych czynności operacyjnych. Tam, gdzie funkcjonariusze narażali się na dekonspirację, korzystano z usług agencji do opracowywania wywiadu środowiskowego⁵.

Występujące również teczki ewidencji na biskupa (TEOB⁶), stanowią w zasadzie oddzielny obszar, gdyż każde takie pojedyncze źródło to swoiste *case study* dla omawianej tematyki, lecz wykracza poza ramy prezentowanego zagadnienia. Osobna analiza porównawcza pozwoliła na wybranie z realizowanej kwerendy takich źródeł dla kryterium przekrojowego zawartości akt. W zależności od doboru przypadku, jedne będą dotyczyły alumnów oraz kleryków, zaś inne wikariuszy i proboszczów parafialnych tudzież księży świeckich, albo zakonników. Niektóre

⁴ Zaplombowana dokumentacja z przeznaczeniem do zniszczenia komisyjnego. E. Zając, *TEOK, TEOB, TEOP, czyli inwigilacja permanentna*, w: *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, red. R. Dyrz i in., Kraków 2009, s. 55–57.

⁵ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2019, s. 173.

⁶ *Wstęp. Ewidencja operacyjna*, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok i in., Warszawa 2004, s. 58–59.

z tych omówione zostaną na przykładzie TEOP, natomiast *gros* z nich zostanie przedstawiona z wykorzystaniem treści pochodzących z TEOK. Część teczek SB skomasowała ze sprawami rozpracowań, śledztw, kontroli okresowych, albo też materiałami kartoteczno-ewidencyjnymi. Niemniej istnieje szansa, że ich przegląd odcisnie w historiografii choćby przyczynkarski ślad⁷.

Za pierwsze źródło do analizy posłuży TEOB nr rej. 11054 założona na bp. Jana Pietraszkę, znanego w środowisku kurii krakowskiej, jako kapelan kard. Sapiehy duszpasterz akademicki, a następnie od 1963 roku biskup sufragan diecezji krakowskiej. Zgromadzone w teczce materiały należą do najdokładniej udokumentowanej działalności kontrolnej Wydziału IV SB KW MO w Krakowie, zaś spis meldunków operacyjnych od agentury na jego temat liczy aż 42 pozycje, a poza tym także stenogramy z kazań, w sumie 101 pozycji tylko za lata 1964–1971. Jak wynika z akt, 26 stycznia 1956 roku wszczęta przeciw niemu sprawa ewidencyjno-obszernyjna (SEO) nr rej. 546/B o krypt. „Prefekt”, od 1963 roku została włączona do akt TEOK. Z zachowanego *Planu przedsięwzięć operacyjnych* podczas zabezpieczenia uroczystości konsekracji z 15 kwietnia 1963 r. wynika, że zaangażowano do tej akcji środki pracy operacyjnej z Wydziałów „T” i „B”⁸.

Z kolei w teczce ewidencji z akt „dossier” (TEAD) na zakonnika ze Zgromadzenia Księży Orionistów (FDP) ks. Bolesława Majdaka FDP znajduje się dokumentacja „W”. Z prowadzonej perlustracji korespondencji i doniesień Wydziału IV KW MO w Łodzi wynika, że w 1964 roku rozsyłał po kraju referaty pt. *Czterdziestolecie istnienia w Polsce Księży Orionistów* oraz listy za granicę do krewnych w Anglii. Wówczas jako prefekt kleryków i wykładowca historii kościoła WSD w Zduńskiej Woli uznany przez organa bezpieczeństwa za „nieszkodliwego społecznie”⁹. Inny zakonnik o. Czesław Białek SJ w aktach TEOK nr rej. 25529 występuje z ps. „Kordecki”. Wywodzi się on z czasu powstania warszawskiego, mając podporucznika walczył w Batalionie „Baszta” AK. Trafił tam na polecenie prowincjała zakonu, już jako kleryk. Ta karta z życiorysu kosztowała go inwigilację w SEO nr rej. 5444 o krypt. „Życzliwy”. Spędził też lata w więzieniu, gdzie ostatni wyrok odsiedział jeszcze w 1967 roku. W postanowieniu o zamknięciu TEOK z 1984 roku pośmiertnie odsądzony od czci za tzw. wrogie wystąpienia, jako przeciwnik ustroju. Fakty jednak wskazują, że ofiarnie angażował się w pomoc

⁷ Instrukcja nr 005/63 dyrektora Departamentu IV z 23 grudnia 1963 r. o zasadzie i trybie prowadzenia ewidencji i dokumentacji działalności biskupów [w:] *Metody pracy operacyjnej*, dz. cyt., k. 352–354.

⁸ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej [dalej: OAIPN] Kr, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych [dalej: WUSW] w Krakowie, *Pietraszko Jan*, sygn. IPN Kr 010/9869 t. 2, k. 107–109. Por. *Bp Jan Pietraszko. Świadek świętości w aktach SB*, w: *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, Musiał F., Warszawa–Kraków 2007, s. 231.

⁹ OAIPN Łd, WUSW w Łodzi, *Materiały dot. Majdak Bolesław, imię ojca: Franciszek, data urodzenia 12–02–1929*, sygn. IPN Łd 011/2417 t. 1, k. 43–45.

na rzecz rodzin więźniów i był członkiem Polskiego Towarzystwa Antropologicznego oraz rekolekcjonistą w Zgromadzeniu Jezuitów¹⁰.

Zgoła inaczej przedstawiają się okoliczności założenia TEOK nr rej. 19162 na ks. Ernesta Wenera, dawnego urzędnika kurii katowickiej, a przed wojną kapelana ZHP. Ksiądz ten w 1955 roku co prawda odsiedział wyrok więzienia, ale chodziło w tej sprawie o pospolite przestępstwo z art. 262 KK o przywłaszczenie mienia. Zaskakująco aktywność ks. Ernesta Wenera wzrosła. W latach '60 działał w prokomunistycznym Kole Księży „Caritas”, pełniąc funkcję sekretarza sekcji socjalno-bytowej. Na zaobserwowane przewartościowanie wskazuje *Ankieta o wynikach rozpoznania księdza* w 1968 roku. Postawę lojalności wobec zarządzeń komunistów przejawiał on m.in. w zarejestrowaniu punktu katechetycznego. Tym samym od 1965 roku pobierał państwowe wynagrodzenie. Dane z załącznika nr 2 do karty EOK-6/63, dotyczyły rodzaju aktywności, czy też zabierania określonego stanowiska przez figuranta. Kazus ks. Wenera popierającego linię obowiązującej poprawności przejawiał się w apelach o udział w wyborach, albo w nie do końca broniącej się myśli: „że wyznanie wiary nie ma nic wspólnego z budową socjalizmu w PRL”¹¹.

Pejoratywna dla SB wydaje się ocena aktywności ks. Jana Jani, zarejestrowanego do TEOK nr rej. 26438 przez Referat do spraw Służby Bezpieczeństwa (RSB) KM MO w Gliwicach. Za okupacji posługiwał, jako kapelan w jednym z krakowskich szpitali. Następnie był wikarym aż do czasu objęcia probostwa parafii Chechło w diecezji opolskiej. Udzielał się w Kole Księży „Caritas”. Stosunek jego do panujących realiów systemu komunistycznego dobrze widać w pkt. 22 *Kwestionariusza personalnego*, gdzie przy opisie nastawienia wobec kurii wzmiankowano: „Podporządkowuje się zarządzeniom Kurii, lecz nie do tego stopnia aby narazie [sic!] się na konflikty z władzami państwowymi”¹². Wynika to bardziej ze skromnej aktywności publicznej i skupienia się w dużej mierze na pracy duszpasterskiej, aniżeli deklaratywnym opowiedzeniem się po stronie komunistów. Według noty *Arkusza kronikarskiego* z przechwyconego dokumentu „W” jeden z parafian domagał się odwołania słów księdza w kontekście uroczystej peregrynacji obrazu jasnogórskiego: „na tym końcu panuje szatan i ta rodzina, która obrazu nie przyjmie nie ma prawa przystąpić nawet do Komunii Św.”¹³. Niemniej nie wykazał

¹⁰ OAIPN Po, WUSW w Poznaniu, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Bialek Czesław Szymon, imię ojca: Piotr; ur. 18–07–1920 r. Kontrola operacyjna osoby wrogo ustosunkowanej do ustroju PRL*, sygn. IPN Po 858/34, t. 1, k. 16–17, 24, 31, 63, 138, 149.

¹¹ OAIPN Ka, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej [dalej: KWMO] Katowice, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Werner Ernest, imię ojca: Wiktor; ur. 20–04–1914 r.*, sygn. IPN Ka 230/8176, k. 44.

¹² OAIPN Ka, KWMO Katowice, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza Jania Jan s. Jana Nr TEOK: 26438*, sygn. IPN Ka 230/7914, k. 10.

¹³ Tamże, k. 37.

oporu przed złożeniem w 1968 roku sprawozdania z zarejestrowanej salki parafialnej, jako punktu katechetycznego¹⁴.

Na tym tle zarysowuje się pewien obraz księży proboszczów, którzy oddawali się bardziej swoim codziennym obowiązkom oraz prowadzili zwykle rutynowy tryb życia, ale zdarzały się również bardziej intrygujące przypadki, jak choćby ks. Jana Połomskiego, proboszcza parafii Niedzbórz objętego sprawą TEOK nr rej. 21158, prowadzącego się bardziej na świecką modłę. Ksiądz miał zamiłowanie do motoryzacji oraz myśliwstwa, za co, jak wynika z *Notatki służbowej dn. 25 maja 1978*, był podejrzany o nielegalne posiadanie broni. Poza tym miały się go pechowe zdarzenia, jak potrącenie rowerzysty wskutek osłepienia auta jadącego z naprzeciwka, czy też pożar na terenie plebanii. W 1976 roku Wojewódzki Zespół ds. Kleru udzielił mu zapomogi. Jego listy nie uszły uwadze pionu „W”, z czego wynika, że podróżował i miał zagraniczne kontakty¹⁵.

Odrębnego omówienia wymaga sprawa TEOK nr rej. 22554 dotycząca ks. Arno Hauburga. Proboszcz parafii w Starym Targu utrzymywał kontakty z zagranicą ze względu na pochodzenie niemieckie. Mowa o tym w kwestionariuszu osobowym, gdzie można przeczytać w pkt. 32, że: „Jako pochodzenia miejscowego podtrzymuje ducha rewizjonistów niemieckich udzielając chrztów i ślubów w języku niemieckim”¹⁶. Ustalenia Wydziału „W” KW MO w Gdańsku wraz z RSB KP MO w Sztumie, ukazały jego stosunek do tzw. Polski „ludowej” za wrogi. Objęto go środkami kontroli teczki zagadnieniowej według tematu tzw. rewizjonizmu niemieckiego. Sam ks. Hauburg musiał zdawać sobie sprawę z położenia, w jakim się znalazł, stąd przy pierwszej możliwej okazji w 1964 roku wziął urlop i podczas podróży do Francji wysiadł z pociągu w RFN, zwracając się u miejscowych władz o azyl polityczny i odmawiając powrotu do kraju¹⁷.

Charakterystyczną i godną uwagi postacią był ks. Brunon Magott. Dla kontroli operacyjnej na dziekana dekanatu rozprzańskiego, okazała się istotna percepcja operacyjna RSB KMIP MO w Piotrkowie Trybunalskim, który w 1973 roku wziął go w czynne zainteresowanie TEOK nr rej. 14029 po RSB KMIP MO w Częstochowie, przy środkach nadzoru PT i „W”. Okazało się, że to nie precedens, ponieważ kapłana rozpracowywano także w latach 1961–1964, jako

¹⁴ Tamże, k. 36.

¹⁵ AIPN, WUSW Ciechanów, *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza kryptonim: Brak danych: Połomski Jan, imię ojca: Stanisław, data urodzenia 24–05–1905*, sygn. IPN BU 01329/309, rozdz. II, k. 11, 14–15, 17.

¹⁶ OAIPN Gd, WUSW w Gdańsku, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Arno Hauburg, imię ojca: Ludwik, ur. 07–08–1929 r.*, sygn. IPN Gd 0010/1, k. 22.

¹⁷ OAIPN Gd, WUSW w Gdańsku, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Arno Hauburg*, dz. cyt., k. 51. W nomenklaturze teczki zagadnieniowe były wypierane z obiegu po 1960. Od tej daty w ich miejsce zakładano sprawy obiektowe, jako tożsamą w formie kategorię rozpracowywania. Zob. *Inwentarz archiwalny. Słownik terminów: Teczka zagadnieniowa*, <https://inwentarz.ipn.gov.pl/sownik/?znak=T#251> (4.05.2021).

figuranta sprawy operacyjnej obserwacji (SOO) nr rej. 1583 o krypt. „Korsak”. Bezpieka, aby gromadzić o nim informacje poprzez osobę z jego otoczenia, posunęła się do dialogu operacyjnego: „to typ księdza sfanatyzowanego (...) jako dziekan jest bezwzględny dla księży swego dekanatu. Na konferencjach dekanalnych dużo uwagi poświęca odnośnie punktów katechetycznych (...)”¹⁸.

Stale pretekstem rozpracowywania był motyw tzw. łamania przepisów administracyjnych¹⁹.

Właściwe tego odzwierciedlenie występuje na przykładzie kontroli w ramach TEOP nr rej. 6794 na parafię św. Anny w Wejherowie za lata 1971–1973, która dotyczyła budowy kościoła w Wejherowie-Śmiechowie. Pod legendą rozpracowywania parafii, tak naprawdę rejestrowano całą siatkę powiązanych z nią kapłanów. W planach operacyjnych pojawiają się materiały na Zgromadzenie Braci Franciszkanów od Świętego Krzyża (FFSC) z przykościelnego klasztoru, a także samego ordynariusza historycznej diecezji chełmińskiej bp. Kazimierza Kowalskiego, którego spodziewaną wizytę podczas erygowania parafii objęto specjalnym zabezpieczeniem. Za tego rodzaju działania odpowiadał Wydział „B” KW MO w Gdańsku przy użyciu środków PDF. Kooperację w rozpracowywaniu parafii zapewniał RSB KP MO w Wejherowie, danymi z donosów agenturalnych. Z końcem 1972 roku Wydział „B” podjął się inwigilowania proboszcza parafii ks. Bolesława Lewińskiego, jako figuranta o ps. „Lach”. Przebieg tego został utrwalony na trzech komunikatach przesłanych do RSB KP MO w Wejherowie, a zapis bieżących ustaleń z terenu słano do Wydziału IV KW MO w Gdańsku, kontrolującego tzw. nielegalną parafię²⁰.

Interesującym obiektem infiltracji dla SB były środowiska młodzieżowe. W tym kontekście warto pochylić się nad TEOK nr rej. 24247 z 19 grudnia 1963 roku i formularzem karty EOK-6-A/63²¹ na ks. Oskara Thomasa od 1977 roku duszpasterza akademickiego w diecezji katowickiej. W 1980 roku podjęto z księdzem próbę dialogu operacyjnego prowadzonego przez ppor. Jerzego Kopczyńskiego²²

¹⁸ OAIPN Ka, WUSW w Częstochowie, *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza – Magott Brunon Nr ewidencyjny – 1402*, sygn. IPN Ka 0046/1464 t. 1, rozdz. II, k. 18

¹⁹ *Ibidem*, k. 80. Por. Ł. Marek i in., *Przypadek ks. Brunona Magotta. Studium źródłoznawcze dokumentacji kościelnej i akt aparatu bezpieczeństwa*, Katowice 2010.

²⁰ OAIPN Gd, WUSW w Gdańsku, *Teczka ewidencji operacyjnej na parafię pod wezwaniem św. Anny w Wejherowie*, sygn. IPN Gd 003/51 t. 1, k. 93–96, 109.

²¹ Formularz ten oraz EOK-6-B/63 stosowano w terenie do rejestracji i ewidencji teczek księży, zaś do założenia teczki parafii korzystano z wzoru EOK-6-C/63. Obieg kartoteczny kończył się w centrali MSW. Początkowo za zewidencjonowanie kart odpowiadał Wydział I Biura „C” MSW, zaś od 1966 r. Wydział III, gdzie kartoteka księży katolickich została zestawiona z kartoteką ogólnoinformacyjną. E. Zając, *TEOK, TEOB, TEOP, czyli inwigilacja permanentna*, w: *Teczka Ewidencji*, dz. cyt., k. 54.

²² Zob. OAIPN Ka, WUSW w Katowicach, *Akta osobowe funkcjonariuszy, Akta personalne funkcjonariusza SB: Kopczyński Jerzy, imię ojca: Lucjan, data urodzenia: 24-03-1951 r.*, sygn. IPN

z Wydziału IV KW MO w Katowicach. Relacja z *Planu rozmowy operacyjnej* dotycząca sposobu jej zalegendorwania brzmi: „Rozmowa przeprowadzona została w Punkcie Paszportowym KM MO w Katowicach, gdzie przybył po odbiór paszportu. Przed rozmową ks. Thomas wyjął z teczki notes z zamiarem notowania zadawanych mu pytań. Z tego względu rozmowa prowadzona była jedynie na temat jego wyjazdu za granicę”²³. Przejrzystość tego typu postawy u księdza mogła skonstruować funkcjonariusza SB, podejmującego próby werbunku. Wówczas uciekał się bezskutecznie do umoralniania księdza, jak ma postępować z młodzieżą.

Kontrowersje wywołane z postrzegania księży przez organa bezpieczeństwa budzą nie tylko same materiały operacyjne, stanowiące często prywatną inwencję twórczą każdego pracownika aparatu represji. Niemniej jednak wytyczne do szkoleń Departamentu IV MSW odgrywają rolę przyczynku do interpretacji treści znajdujących się w operacyjnym rozpracowaniu księdza. Nie jakiegoś konkretnego, ale właśnie obejmującym spektrum zagrożenia bezpieczeństwa państwa, jakie rzekomo miało wywoływać istnienie całej ich zbiorowości, ze względu na jej profesję. Osobne zagadnienie do opisanie stanowią badania nad Zespołem „Kler” – podserią materiałów wyodrębnioną w 1968 roku przez pion IV z poprzedzających go antykościelnych w MBP, KdsBP i MSW na podstawie archiwaliów Biura „C” MSW, jak również Wydziału I i IV Departamentu IV MSW²⁴. Dzielono się zapisami ze spotkań partyjno-resortowego Zespołu ds. Kler przy KW PZPR w formie sprawozdań z prac. Służyć to miało do wymiany doświadczeń przeciwdziałania duchowieństwu. Zbieżność nazw wyklucza tu tożsamość pojęć, co weryfikuje heureka źródeł²⁵.

Strukturę Zespołu ds. Kleru tworzyła agenda terenowa Urzędu do Spraw Wyznań i partyjny Komitet Wojewódzki (KW), do których dyspozycji była dostępna informacja dla członków jej forum, zaś osobno Wydział IV przygotowywał notatkę do wiadomości I sekretarza KW PZPR o: „udziale Służby Bezpieczeństwa w kształtowaniu sytuacji w tym środowisku”²⁶ ze względu na fakt, że

Ka 0231/707. *Biuletyn Informacji Publicznej Instytut Pamięci Narodowej* [dalej: BIP IPN] *Katalog Funkcjonariuszy* [dalej: „F”]. *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: Jerzy Kopczyński*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/33195> (4.05.2021).

²³ OAIPN Ka, KWMO Katowice, *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza Thomas Oskar – TEOK nr 24247*, sygn. IPN Ka 00233/3505 t. 2, k. 82.

²⁴ Zob. *Inwentarz archiwalny. Charakterystyka archiwalna podserii: Zespół Kler*, http://www.inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=2033&id_pz=9808&id_s=10367&id_ps=23676 (4.05.2021).

²⁵ AIPN, Departament IV, *Sprawozdania, Informacja dot. postawy i działalności Kurii oraz sytuacji wśród kleru diecezjalnego i pracy w tym środowisku*, w: *Materiały Wydziału IV KWMO w Lublinie 1968–1969*, sygn. IPN BU 01041/50, k. 61.

²⁶ AIPN, Departament IV, *Sprawozdania, Informacja dot. postawy i działalności Kurii oraz sytuacji wśród kleru*, dz. cyt., k. 57. B. Wójcik, *Tworzenie i wykorzystanie akt osobowych duchownych w działalności Urzędu do Spraw Wyznań i jego agend*, w: *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie. Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, t. 1, Warszawa 2020, s. 311 i n.

były tam dane operacyjne, to z wiadomych względów w informacji nie zawierano treści związanych z metodami działań SB, aby ich nie zdekonspirować. Z treści raportowanej informacji, wyraźnie nacechowanej elementami porównań i operowania etykietą identyfikacji z profilem osoby duchownego wyłania się obraz kapłana „niesamodzielnego politycznie”, bądź „skłonnego do kompromisów”. Widać to na przykładzie zestawienia w opisie kurii siedleckiej z kurią lubelską, gdzie wyraźnie dominują określenia nacechowane przeciwstawnie. Miało to swoje implikacje w ogólnej percepcji służb za 1969 rok nt. zwierzchników obu tych jednostek administracji kościelnej, mianowicie: „W odróżnieniu od Kałwy [biskupa diecezji lubelskiej], który jest raczej intelektualistą, katolicyzm Mazura [biskupa diecezji siedleckiej], jego wiara są proste, typowo dewocyjne”²⁷. Przekładało się to także na rozróżnienie w aktywności duszpasterskiej i tam gdzie ta wiara księdza była prostolinijna, zaskakująco obiektywnie odnotowano większy poziom żywotności księży. Skutkowało to inicjatywami wielu ważnych obchodów, jak np. 150–lecia diecezji siedleckiej. Charakteryzowano tamto wydarzenie dość wyraźną bezpośredniością kontaktu z parafianami, w przeciwieństwie do zamkniętej za furtami akademickimi i wierzącej bardziej intelektualnie części „kleru”. Takie postawy zwykle nie trafiały do świadomości ludzi wierzących. Jednocześnie obraz parafii i jej przełożonych sprowadzano do spostrzeżeń na ogół tendencyjnej kalki z propagandy: „Wielu księży cierpi na kompleks obywateli gorszej kategorii, pozostających na marginesie życia społecznego i chciałoby z tego wyjść”²⁸. Na zeświecczenie tej części z nich w dużym stopniu zaważyły mniemane zasługi pracy operacyjnej oddziaływania SB w tym środowisku, co też obliczono na destrukcję efektów z pracy duszpasterskiej, a w ślad za tym wpłynąć musiało to również na: „odbrązowienie postaci kapłana w oczach wiernych”²⁹.

Kolejną reorganizację systemu opracowywania materiałów operacyjnych na księży, mającą miejsce 15 marca 1972 roku, zatwierdza *Zarządzenie nr 003/72* dyrektora Departamentu IV MSW i równo po pięciu latach w 1977 roku *Instrukcji nr 001/77* o zasięgu rozpracowywania w ramach kwestionariusza ewidencyjnego (KE) zarówno osób, jak również panoramy punktów i tematów objętych dozorem w sprawach obiektowych (SO)³⁰. W praktyce miało to oznaczać modyfikację kategorii będących aż dotąd w zastosowaniu. Mało popularny TEOP odąd był wypierany przez SO, a w zasadzie wyszedł z użycia, jeśli chodzi o obiekty

²⁷ AIPN, Departament IV, Sprawozdania, *Informacja dot. postawy i działalności Kurii oraz sytuacji wśród kleru*, dz. cyt., k. 67.

²⁸ Tamże, k. 73–74.

²⁹ Tamże, k. 74.

³⁰ Przedmiotem rozpracowywania w ramach sprawy obiektowej były zwykle struktury organizacyjne instytucji, a w przypadku kościoła były to kurie, parafie lub prowincje zakonne. Zob. *Inwentarz archiwalny. Słownik terminów: Sprawa obiektowa*, <https://inwentarz.ipn.gov.pl/sloownik?znak=S> (4.05.2021).

kościelne, zaś w drugą stronę nadal utrzymywano TEOK, choć stopniowo materiały z czynnego zainteresowania włączano do KE, który jednak nie obejmował już wszystkich duchownych, lecz grupę przejawiającą nastawienie antykomunistyczne. SB reorientowała się więc na starcie z tzw. opozycją przedsierpniową³¹.

Roszady zachodziły także w systemie ewidencyjnym. Nadprodukcja dotychczasowej karty rejestracyjnej EOK–6/63 i braki zaopatrzeniowe do wprowadzenia nowego wzoru sprawiły, że karty EOK–6/77 nie przyjęły się od razu do masowego zastosowania. Jeszcze według poprzednio uprawnionego oznaczenia 8 listopada 1972 roku zarejestrowano EOK–6/63 do nr rej. 39347, która dotyczyła teczki ks. Kazimierza Gurdy, wówczas alumna, a później również kleroika Wyższego Seminarium Duchownego (WSD) w Kielcach. Świecenia diakonatu przyjął 2 kwietnia 1977 roku i wtedy już informacje, jako adnotacje na karcie zbierał o nim Wydział IV KW MO w Kielcach. Świecenia prezbiteratu odebrał 10 czerwca 1978 roku. Od sierpnia posługiwał, jako wikary parafii św. Jana Apostoła w Pińczowie i niespełna rok później w parafii św. Józefa Oblubieńca NMP w Bielinach. Nie sposób z tej perspektywy ocenić, że była to intryga SB, natomiast fakt nagłych przenosin księdza odnotowano w karcie podając, że popadł w spór z proboszczem w kwestii rozliczeń za tzw. kolędę. Przełożony zagroził mu interwencją biskupa w sprawie zatargu. Co do dalszych losów ks. Gurdy Wydział IV podaje, że od czerwca 1981 roku przebywał na studiach w Rzymie. Obecnie bp Kazimierz Gurda pełni funkcję ordynariusza w diecezji siedleckiej³².

Przeobrażenia w ewidencjonowaniu danych w niedługim czasie posunęły się znacznie dalej niż do tej pory to zakładano, bowiem 17 sierpnia 1980 roku decyzją dyrektora Departamentu IV MSW wprowadzono nowoczesną na tamten czas zmianę w tzw. systemie pracy informacyjno-analitycznej³³. W resorcie została zaimplementowana wraz z początkiem 1980 r. organizacja skonfigurowana pod wykorzystywanie sprzętu informatycznego, obsługującego m.in. program EZOP–IV. Nowa technologia operacyjna oparta na wyposażeniu pionów resortu w komputery, w tym również pionu IV SB, miała swoje zastosowanie w pracy przy EZOP, aby przysyłać dane z ewidencją duchownych i obiektów, bądź osób

³¹ Zarządzenie nr 003/72 dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie określenia kategorii osób, przeciwko którym powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, a także obiektów i zagadnień, które należy objąć sprawami obiektowymi, w: *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989*, red. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 501–511. *Instrukcja nr 001/77*, w: tamże, s. 730.

³² W analogii do sprawy błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki trudno ocenić, czy gdyby on trafił na studia do Włoch udałoby się uniknąć tragedii jaka go spotkała, jednak na tym tle widać wyraźnie, że była na to szansa. Materiały TEOK nr rej. 39347 nie zachowały się i nie znany jest przebieg pełnej inwigilacji bp. Gurdy przez SB.
AIPN, MSW, Kartoteka księży katolickich, *Karta EOK–6/63: Kazimierz Gurda*, sygn. IPN BU 003322/1, k. 308.

³³ *Wstęp. Ewidencja operacyjna*, w: *Metody pracy operacyjnej*, dz. cyt., s. 59.

powiązanych z Kościołem do Biura „C” MSW, gdzie sformowany został pierwszy Wydział Informatyczny. Obsługiwał on ponadto meldunki spływające za pomocą Elektronicznego Systemu Ewidencji Zadań Operacyjnych (ESEZO–2) przeznaczonego do obiegu kodowanej informacji operacyjnej z działań figuranta i na obiekcie, przez co znikła konieczność wypożyczania teczek ze sprawy do zapoznania się celem kontroli³⁴.

Niezidentyfikowany w badaniach nad percepcją SB pozostaje materiał metodyki czynności służbowych w obrębie Samodzielnej Grupy „D” Departamentu IV MSW³⁵, fundamentalnej dla systematyki faktograficznej za lata ‘70 i ‘80. Odpowiadała ona za tzw. dezinformację, czyli coś co nazwalibyśmy współcześnie *fake newsem*, a także dezintegrację środowiskową. Tu z kolei już problem wydaje się być nieco złożony. Bardziej niżeli oceny historyka wymaga to najpierw dochodzenia – skądinąd w cudzysłowie – oficera śledczego, ponieważ mamy tu do czynienia z działaniami grup operacyjnych mniej lub bardziej jawnymi. Wyraża to w żargonie służbowym zlecenie tzw. bezinterwencyjnego wtargnięcia na obiekt, włącznie z protekcją dla skrytobójczej proskrypcji. Chodzi tu o zabójstwa, podpalenia lub pobicia przez tzw. nieznanymi sprawców. W istocie poprzez ukazanie fałszywej wersji tych zdarzeń w procesach sądowych, kneblowano autentyczność przekazu w odbiorze publicznym o tzw. niewygodnych kapłanach. Kamuflaż zbrodniczych metod represji miał przygotowywać odpowiedni grunt pod realne rezonowanie w społeczeństwie polskim tamtej epoki, materiałów propagandowo-agitacyjnych o księżach³⁶.

Do tych działań zaliczyć należy również wykonywanie okołooperacyjnych czynności przez kadry bezpieczeństwa. Sukcesy na tym polu odnosiła awangarda funkcjonariuszy ze sporym urobkiem operacyjnym na tym odcinku działalności aparatu represji. Wypada tutaj wspomnieć chociażby o najbardziej reprezentatywnych postaciach z tego grona dla przyjętego okresu badanego obszaru: Zenon Płatek³⁷,

³⁴ ESEZO–2 zawierało około 100 tys. wyselekcjonowanych i zakodowanych meldunków operacyjnych. Zob. tamże.

³⁵ Nazwa ta obowiązywała w latach 1973–1977, następnie przeformowano pion „D” w Wydział VI Departamentu IV MSW za lata 1977–1984, a po reformie Departamentu IV z 1984, Wydział VI przestał istnieć. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 545–549.

³⁶ *Grupa „D”*, w: *Operacja: zniszczyć Kościół*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2007, s. 167–168, 174.

³⁷ Zob. AIPN, MSW, Akta osobowe funkcjonariuszy, *Akta personalne funkcjonariusza SB: Płatek Zenon, imię ojca: Jan, data urodzenia: 06–09–1927 r.*, sygn. IPN BU 0604/1555 t. 1–2. *BIP IPN Katalog „F”*. *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: Zenon Płatek*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/26750> (4.05.2021).

Konrad Straszewski³⁸, Czesław Wiejak³⁹ i Józefa Siemaszkiewicz⁴⁰, najwyższej postawiona kobieta organów bezpieczeństwa w przekroju tej ery z historii tzw. Polski Ludowej. Z udziałem m.in. płk Siemaszkiewicz w terminie 2–3 grudnia 1983 roku odbywała się konferencja służb pt. *Zagrożenia ideologiczno-polityczne wynikające z działalności hierarchii i kleru kościoła rzymskokatolickiego*, organizowana przez Departament IV MSW i ASW. Ponadto przypisuje się jej autorstwo wiodącej, aczkolwiek pseudonaukowej, pokonferencyjnej publikacji poświęconej neutralizacji wpływów społecznych duchowieństwa katolickiego⁴¹.

Jakże szczerze postawiona wydaje się w tym kontekście diagnoza zawarta we wstępnym założeniu, a dotycząca roli Kościoła rzymskokatolickiego: „Od tysiąca lat, a więc od początku istnienia polskiej państwowości, jego dzieje są ściśle splecione z historią naszego państwa. Obecność Kościoła i pierwiastka religijnego zaznacza się wyraźnie w polskiej historii, literaturze, kulturze oraz w psychice polskiego społeczeństwa”⁴². Analizy przez nią poczynione w ostrożnie dobranych proporcjach można przyrównać, pod względem metodologii, do takich jakie prowadzi się we współczesnych badaniach nad specyfiką grup zawodowych. W rachubach, jakie sporządziła pod stawianą przez siebie diagnozą konstatuje: „Ponadto rekrutuje najwięcej w świecie kandydatów do zawodu kapłańskiego – ponad tysiąc osób rocznie”⁴³. Parafrazując tę teorię ludzako podobną do dewizy władz z czasów obchodów tysiąclecia państwa, tzn. „tysiąc księży na tysiąclecie” można nabrać uprzedzeń do poziomu indoktrynacji w SB. Meldunki stale pisano, a ponadto zapobiegano szacowanemu przyrostowi w postępie geometrycznym, jedynej grupy

³⁸ Zob. AIPN, MSW, Akta osobowe funkcjonariuszy, *Akta personalne funkcjonariusza SB: Straszewski Konrad, imię ojca: Jan, data urodzenia: 19–02–1927 r.*, sygn. IPN BU 01552/2. *BIP IPN Katalog „F”*. *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: Konrad Straszewski*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/28313> (4.05.2021).

³⁹ Zob. AIPN, MSW, Akta osobowe funkcjonariuszy, *Akta personalne funkcjonariusza SB: Wiejak Czesław, imię ojca: Adam, data urodzenia: 29–06–1934 r.*, sygn. IPN BU 0604/1920 t. 1–2. *BIP IPN Katalog „F”*. *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: Czesław Wiejak*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/26817> (4.05.2021).

⁴⁰ Zob. AIPN, MSW, Akta osobowe funkcjonariuszy, *Akta personalne funkcjonariusza SB: Siemaszkiewicz Józefa, imię ojca: Władysław, data urodzenia: 24–02–1931 r.*, sygn. IPN BU 0604/1790. *BIP IPN Katalog „F”*. *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: Józefa Siemaszkiewicz*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/27921?katalog=5> (4.05.2021).

⁴¹ R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 601–602. AIPN, Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych [dalej: SUSW] w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1944–1984*. Warszawa: *Akademia Spraw Wewnętrznych*, 1986., sygn. IPN BU 00735/60, k. 12.

⁴² Tamże, k. 3.

⁴³ Tamże, k. 4.

zawodowej poddanej systemowej inwigilacji w warunkach PRL, czyli duchowieństwa⁴⁴.

W przekroju podjętych rozważań wskazano na jeden pozytywny aspekt aktywności księży, mianowicie chodzi o prowadzenie duszpasterw polonijnych, które w ocenie SB mogły zostać wykorzystane do utrzymania związków środowisk emigracyjnych z ich ojczyzną „ludową”. Wyznacza to zapewne w domyśle swoiste pole manewru, jeśli chodzi o działania operacyjne rezydentur wywiadu zagranicznego PRL. Nabiera to znaczącej wymowy wobec sformułowanej przez nią wizji: „Istnieje specjalne duszpasterstwo polonijne, które może podtrzymywać ich więzi z Polską, eliminować uprzedzenia, a nawet postawy wrogie Polsce Ludowej”⁴⁵. Jednak gdy formułowała cele nadrzędne wobec prowadzenia polityki wyznaniowej PRL, uznawała za istotne wskazać w pkt. 4 na: „Przeciwdziałanie klerykalizmowi wojującemu i politycznemu”⁴⁶.

Postulowała przystąpienie do konfrontacji z Kościołem, która: „dotyczy przede wszystkim sfery ideologicznej. (...) W stosunkach między państwem a Kościołem rzymskokatolickim taka konfrontacja była, jest i nadal będzie”⁴⁷. O tyle dotyczy to księdza, o ile niejako wyraziciel racji kościelnych co do dogmatu i tradycji społeczno-kulturowej, był on ucieleśnieniem w percepcji bezpieki nieprzejednanego wroga, miana które technicznie przypisywano instytucji Kościoła. Dostrzec można to także w przytoczonej opinii: „Kościół jako instytucja stał się sam ośrodkiem skupiania wszystkich reakcyjnych sił”⁴⁸. Często starano się doszukiwać umotywowania swoich powodów do podjęcia tzw.: „walki z przejawami politycznego klerykalizmu sprzymierzającego się z polityczną opozycją”⁴⁹, czy kojarzenia ich we wspólnym mianowniku rzekomo z uwagi na kurs antypaństwowy oparty: „na powiązaniach hierarchii kleru z siłami legalnej opozycji”⁵⁰.

Istotnie nurtu oporu upatrywano w organizacji NSZZ „Solidarność” z przełomu lat 1980/81, działającą wówczas legalnie, siłę dziesięciomilionowej antykomunistycznej reprezentacji tzw. ludzi pracy. Z punktu widzenia aparatu represji nasilającym się trendom kontrewolucyjnym patronował Kościół, zaś: „Wielu księży współdziałało równocześnie z różnymi nielegalnymi organizacjami antypaństwowymi”⁵¹. Tak jednoznaczna ocena sytuacji miała swoje następstwa w okresie stanu

⁴⁴ AIPN, SUSW w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru*, dz. cyt., k. 13. Por. T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007, s. 99.

⁴⁵ AIPN, SUSW w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru*, dz. cyt., k. 7.

⁴⁶ Tamże, k. 6.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, k. 9.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

wojennego wywołanego przez krótkowzroczne decyzje tzw. władzy ludowej, której horyzont nieubłaganie się zbliżał, zaś użycie do pacyfikacji nastrojów społecznych sił LWP i MO wzmogło jedynie tendencje, których pojawienie się prewencyjnie prognozowano.

Reakcja duchowieństwa w tamtym czasie jawiła się niczym racja stanu, a więc: „hierarchia i część kleru otaczała opieką moralną i materialną osoby internowane za działalność ekstremistyczną (...)”⁵². Z dużą przesadą szermowano sloganami nie bez sugestii pod adresem kapłanów iż: „w licznych obiektach sakralnych nawoływano do organizowania demonstracji politycznych i zaburzeń ulicznych”⁵³. Duchowni z reguły udzielali ochrony demonstrantom od agresji bojówek ZOMO, a już sam ten fakt posłużył za pretekst do fermentu ideologicznego podsyconego przekazem o tym, że: „(...) niektórzy księża prowadzą aktywną wrogą działalność polityczną, nierzadko wchodząc w kolizje z prawem i posługując się prowokacją polityczną”⁵⁴.

Autorka wyprowadza na siłę z fałszywej narracji historycznej konflikt „duszpasterze *versus* esbecja”, a na dodatek też dość trywialnie posługuje się motywem obrazującym zwalczanie się „dwóch wrogich sobie gangów”. Wedle jej opinii pomiędzy sprawą postrzelenia milicjanta Zdzisława Karosa przez młodego opozycjonistę, wymierzoną propagandowo przeciwko ks. Sylwestrowi Zychowi, a okrutną zbrodnią oprawców z Samodzielnej Grupy „D” Departamentu IV MSW na ks. Jerzym Popiełuszcze zachodziła najwyraźniej symetria. Prawdopodobnie miało to dać odpór inicjatywom kapłanów ludzi pracy obserwując, że: „w latach osiemdziesiątych rozwijała się ofensywa Kościoła i jego polityczny klerykalizm”⁵⁵. Wskazuje też na rozwijające się zjawisko wystąpień grup wierzących w tym czasie, którzy ujmowali się za swoimi księżmi i miało to stanowić „akty fanatyzmu” podobno: „inspirowane do tego przez hierarchię i kler”⁵⁶.

Pośród głównych zarzutów kierowanych przez prelegentkę grudniowej konferencji ASW pod adresem duchowieństwa wysnuwane zostały różne teorie znacznie odbiegające od praktyki spiskowej. Przede wszystkim dotyczyły one omerty kapłanów w okresie przesilenia na szczytach władzy tzw. kryzysów społeczno-politycznych, gdy duchowni odegrali: „bardzo istotną rolę w kształtowaniu atmosfery życia społecznego”⁵⁷. Stało się to za sprawą oddziaływania wizyt papieskich z pozycji autorytetu Jana Pawła II, w czym upatrywano na wyrost zawłaszczenia przez księży: „haseł, które, choć właściwe socjalistycznemu humanizmowi były

⁵² AIPN, SUSW w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru*, dz. cyt., k. 9.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże, k. 10.

⁵⁶ Tamże, k. 11.

⁵⁷ Tamże, k. 10.

w działalności ideowej, zwłaszcza dekady lat siedemdziesiątych, niedoceniane⁵⁸. Budzi to, o zgrozo, bardziej skojarzenia ze składną samokrytyką niż zarzut do księży w sporze o przestrzeń ideologiczną.

Natomiast już wyraźny napór krytyki wyczuwalny staje się przy próbie przełamania przez kapłana monopolu edukacyjnego na tzw. socjalistyczny system oświatowo-wychowawczy. Kiedy po 1973 roku: „podjął aktywne działania kleryzalizujące szkolnictwo”⁵⁹, przeciwstawiając się jego reformie, wtedy to doprowadziło w prostej linii do obarczenia go winą za wydarzenia z przełomu lat 1983/84, tzw. wojny o krzyże łączonej przede wszystkim z protestem uczniów z Miętnego oraz okolic Garwolina: „gdzie z inspiracji księży młodzież szkół średnich podjęła bezprecedensowe w dziejach Polski Ludowej, wielodniowe strajki okupacyjne w szkołach”⁶⁰.

Na osi społecznej kontestacji systemu, kryzys władzy wytyczał kolejne strajki, a przypisana im rola czynnika, wzmacniającego mity o tym, że duchowny na osłabieniu rangi komunistów, bądź zubożeniu społeczeństwa, wyszedł: „wzmocniony i wzbogacony, rewindykujący utracone w poprzednich okresach pozycje i powiększający stan posiadania”⁶¹, w autentycznej percepcji duchowieństwa przez SB przeorientowały ich doktrynerskie przekonania o słuszności wiary we własną propagandę. Na kanwie tych nakładających się na siebie procesów, odpowiedzialnych za kształtowanie w społecznym odbiorze wizerunku duchowieństwa, wyrosło przeświadczenie o „zawodzie księdza” niczym nie różniącym się od innych, a jego godność kapłańska zeszała tu na plan dalszy. W rozumieniu przeciętnego człowieka kapłaństwo uosabiało cechy wygodnego stanu, w którym łatwiej można byłoby dojść do społecznego awansu. Należy pamiętać o tym, że przypada to na okres postępującego wzrostu poziomu deflacji w kraju. Ukazana perspektywa skłaniała niektórych młodych ludzi, aby wstępować do seminariów duchownych, lecz wyraźna ocena motywów ich działań nigdy nie będzie w pełni poznana i nie można oszacować jej skali.

Podstawą do zarejestrowania TEOK nr rej. 52267 z 26 stycznia 1984 na alumna WSD FDP w Zduńskiej Woli, Zdzisława Dzierzbickiego był fakt wstąpienia do seminarium. Odnotowano w *Kwestionariuszu alumna*, że zrobił to po studiach wyższych i wbrew rodzicom. Prowadzona w Wydziale IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych (WUSW) w Sieradzu kontrola opierała się na pozyskaniu materiału do *Wywiadu dot. alumna WSD* w miejscu zamieszkania, obejmującego

⁵⁸ AIPN, SUSW w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru*, dz. cyt., k. 10.

⁵⁹ AIPN, WUSW w Ciechanowie, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) dot. Bronisław Pusiński, imię ojca: Andrzej, ur. 24-04-1910 r. Kontrola operacyjna proboszcza parafii Sadłowo, diecezja w Płocku*, sygn. IPN BU 0904/223, k. 20.

⁶⁰ AIPN, SUSW w Warszawie, *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru*, dz. cyt., k. 11.

⁶¹ Tamże.

swoim zakresem informacje o nim i rodzinie. Miało się to odbywać, gdy: „kurs nauki w roku szkolnym 1983/1984”⁶² rozpoczęli uczniowie pierwszego roku. Jednak już w tamtym czasie teczki nie były opracowywane przez funkcjonariuszy na bieżąco, a unaocznia to *Notatka służbowa* z dnia 2 lutego 1987 roku o odejściu 27 listopada 1984 roku z seminarium przez figuranta⁶³.

O przeobrażeniach zachodzących w funkcjonowaniu SB, dekady lat '80 zaświadcza dwa kolejne dokumenty normujące pracę operacyjną, toteż i podejście do duchownych katolickich. Pierwszy pojawił się 23 września 1983 roku, regulując założenia dotychczas istniejące w obrębie jednostek terenowych oraz centrali w Wydziale I Biura „C” MSW i zewidencjonowanych tam kartotek księży. Zmiany te wiązały się ze scaleniem w inwentarzu tematycznym tzw. kartoteki kleru katolickiego, a nie bez wpływu na nie pozostawał fakt sformowania z dniem 1 sierpnia 1983 roku Wydziałów „C” WUSW i związania jeszcze ściślej łączności meldunkowej z centralą⁶⁴.

W drugiej kolejności decyzją ministra zreformowano Departament IV MSW. Nastąpiło to 30 listopada 1984 roku na podstawie *Zarządzenia nr 0067/84*. Był to wybieg obliczony na tuszowanie przestępstw funkcjonariuszy ofiarą, których padli kapłani i skrywający istnienie Wydziału VI⁶⁵.

Ingerencja w zawartość teczek stawała się coraz częstszą praktyką SB. Naświetla to dobrze *Notatka* z 25 lutego 1986 roku ze wstępnej części poszytu TEOK nr ewid. 54493, gdzie wymienione zostały partie formularzy z teczki poddane wybrakowaniu, jak bodaj: „wyłączone i zniszczone pisma przewodnie, duplikaty oraz dokumenty techniki operacyjnej”⁶⁶. Zachował się natomiast *Wywiad środowiskowy* w formie załącznika do *Ankiety BDO*⁶⁷, jak również adnotacja z wykazu akt wraz z zapisem o tym, że *Arkusze kronikarski* wraz z danymi operacyjnymi PT,

⁶² OAIPN Ld, WUSW w Sieradzu, *Teczka ewidencji operacyjnej księdza: Dzierzbicki Wiesław*, sygn. IPN Ld 055/617/J, rozdz. II, k. 3.

⁶³ OAIPN Ld, WUSW w Sieradzu, *Teczka ewidencji operacyjnej*, dz. cyt., rozdz. II, k. 8.

⁶⁴ Opracowano zbiór zasady prowadzenia ewidencji kleru rzymskokatolickiego w kartotekach tematycznych Wydziału I Biura „C” MSW i jego odpowiednikach w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych. *Wstęp. Ewidencja operacyjna*, w: *Metody pracy operacyjnej*, dz. cyt., s. 14, 60, 562–563. Wcześniej przytoczone źródło wskazuje na równoległe istnienie wówczas ewidencji księży w kartotece ogólnoinformacyjnej Wydziału III.

⁶⁵ *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990. Jednostki Terenowe*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza 1975–1990*, t. 3, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 47–48. Funkcjonariusze pionu „D” pod zmienionym szyldem tego Wydziału byli odpowiedzialni za nadużycia i bezprawną działalność przestępczą, która za sprawą procesu o zamordowanie ks. Popieluszki wyszła na jaw. Zob. *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popieluszki 1982–1984. Śledztwo w sprawie uprowadzenia i zabójstwa ks. Jerzego Popieluszki*, J. Gołębiowski, t. 2, Warszawa 2014.

⁶⁶ OAIPN Po, Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych w Gnieźnie, *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza – Jarosław Pękala*, sygn. IPN Po 08/1687, k. 3.

⁶⁷ Formularz przewidziany przy składaniu wniosku o wyrobienie dowodu tożsamości, tamże, k. 43.

PP z działań nadzorowanych przez Biuro „B” MSW przeznaczono do zniszczenia. Śledzenie zlecono dla kurateli nad figurantem sprawy alumnem Jarosławem Pękałą, studiującym na Prymasowskim WSD w Gnieźnie. RSB Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych (RUSW) w Gnieźnie zaczął prowadzić sprawę od 13 sierpnia 1985 roku, w toku, której wyszło na jaw z analizy Wydziału „W” WUSW w Poznaniu, że poza studiami seminaryjnymi równoległe rozwijał kontakty prywatne.

Wydarzenia te przytaczają kilkakrotnie *Notatki informacyjne*, jako wyciąg materiałów z pracy „W”. W końcu relegowano figuranta z seminarium i wydano *Postanowienie* o złożeniu teczki po jej zmikrofilmowaniu 12 kwietnia 1988 roku w archiwum Wydziału „C” WUSW w Poznaniu⁶⁸.

Postępująca ewolucja systemu ewidencyjno-operacyjnego, dzięki usprawnieniu w obsłudze programów komputerowych ESEZO i EZOP, w pełni zaspokajała zapotrzebowanie na: „obraz stanu osobowego kleru”⁶⁹. Zatem 17 lutego 1989 roku MSW wycofało instrukcje operacyjne dla teczek kościelnych w pionie IV i 24 sierpnia *Zarządzeniem nr 075/89* minister rozformował go. W kontrze do absurdalnie postawionej tezy raportu, że powód likwidacji teczek na księży tkwił w tym, iż: „nie przejawiały wartości prawnej i historycznej”⁷⁰, niniejsze opracowanie wysuwa argumenty ku ponownej refleksji, czy aby na pewno? Dostarczone dowody wyraźnie wskazują, że nie była to li tylko bierna forma ochrony przed zakłócającymi porządek publiczny postawami duchownych, a permanentna i skrupulatnie rejestrowana penetracja sfery prywatności kapłana. *De facto* wypychano księży poza nawias, przypisując im sprawstwo rozkładu Polski „ludowej”.

Bibliografia

I. Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Departament IV, Sprawozdania

– *Materiały Wydziału IV KWMO w Lublinie 1968–1969*, sygn. IPN BU 01041/50.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 1956–1990, Akta osobowe funkcjonariuszy

– *Akta personalne funkcjonariusz SB: Gwiazda Kazimierz*, sygn. IPN BU 011137/131.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 1956–1990, Kartoteka księży katolickich

– *Karta EOK-6/63: Kazimierz Gurda*, sygn. IPN BU 003322/1.

⁶⁸ Tamże, k. 92.

⁶⁹ AIPN, MSW, *Materiały różne kierownictwa, Dep. Studiów i Analiz MSW*, sygn. IPN BU 0832/4, k. 5.

⁷⁰ Tamże, k. 44.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 1956–1990, Materiały administracyjne
– *Materiały różne kierownictwa, Dep. Studiów i Analiz MSW*, sygn. IPN BU 0832/4.

Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1983–1990, Zbiór biblioteczny

– *Józefa Siemaszkiewicz. Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1944–1984. Warszawa: ASW, 1986*, sygn. IPN BU 00735/60.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Ciechanowie 1983–1990.

– *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) dot. Bronisław Piusiński, imię ojca: Andrzej, ur. 24–04–1910 r. Kontrola operacyjna proboszcza parafii Sadlowo, diecezja w Płocku.*, sygn. IPN BU 0904/223.

– *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza kryptonim: Brak danych: Połomski Jan, imię ojca: Stanisław, data urodzenia 24–05–1905*, sygn. IPN BU 01329/309.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku 1983–1990

– *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Arno Hauburg, imię ojca: Ludwik, ur. 07–08–1929 r.*, sygn. IPN Gd 0010/1.

– *Teczka ewidencji operacyjnej na parafię pod wezwaniem św. Anny w Wejherowie*, sygn. IPN Gd 003/51 t. 1.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach

Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Katowicach 1956–1990

– *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza dot. Werner Ernest, imię ojca: Wiktor, ur. 20–04–1914 r.*, sygn. IPN Ka 230/8176.

– *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza Jania Jan s. Jana Nr TEOK: 26438*, sygn. IPN Ka 230/7914.

– *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza Thomas Oskar – TEOK nr 24247*, sygn. IPN Ka 00233/3505 t. 2.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Częstochowie 1983–1990

– *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza – Magott Brunon Nr ewidencyjny – 1402*, sygn. IPN Ka 0046/1464 t. 1.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie 1983–1990

– *Pietraszko Jan*, sygn. IPN Kr 010/9869 t. 2.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi 1983–1990

– *Materiały dot. Majdak Bolesław, imię ojca: Franciszek, data urodzenia 12–02–1929*, sygn. IPN Ld 011/2417 t. 1.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Sieradzu 1983–1990
 – *Teczka ewidencji operacyjnej księdza: Dzierzbicki Wiesław*, sygn. IPN Ld 055/617/J.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych w Gnieźnie 1983–1990
 – *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza – Jarosław Pękała*, sygn. IPN Po 08/1687.

II. Opracowania

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza 1975–1990, t. 3, red. Piotrowski P., Warszawa 2008.

Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów, red. Komaniecka–Łyp M., Kraków 2017.

Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. Dziurok A., Musiał F., Kraków–Katowice 2017.

Isakowicz–Zaleski T., *Księża wobec безпеki*, Kraków 2007.

Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.

Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. Dziurok A. i in., Warszawa 2004.

Musiał F., *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2019.

Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna безпеka wobec biskupów polskich, red. Marecki J., Musiał F., Warszawa–Kraków 2007.

Operacja: zniszczyć Kościół, red. Musiał F., Szarek J., Kraków 2007.

Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ, red. Kucharski W., Misiejuk D., Warszawa 2017.

Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB, red. Dyrz R. i in., Kraków 2009.

Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie. Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności, t. 1, red. Łatka R., Warszawa 2020.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.